

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תשס"ט
מספר 804מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברכת החמה תשס"ט

בערב פסח השנה (יום רביעי י"ד בניסן), עם עלות השחר, תיאמר בעולם היהודי "ברכת החמה" הנאמרת אחת ל-28 שנים. בשורות הבאות ננסה להסביר במעט את שורשיו של מנהג נדיר זה ואת ההלכות התלויות בו.

הברייתא במסכת ברכות (נט ע"ב) מבארת כי "הרואה חמה בתקופתה מברך "ברוך עושה בראשית"¹. הכוונה (לפי רש"י שם) למצב שתקופת ניסן מתחילה ביום ד' בשבוע בתחילת הלילה (ליל ד'). על מנת לבאר את הדברים עלינו להסביר כמה עניינים:

שנת חמה

ייחודו של לוח השנה העברי בהיותו לוח המצרף לוח תאריכי, המבוסס על חודשי לבנה, ולוח עונתי המבוסס על עונות השנה. הלוח העונתי מבוסס על שנת החמה - הזמן בו כדור הארץ מקיף את השמש היקף שלם. זמן זה כולל את ארבע עונות השנה, אביב, קיץ, סתיו וחורף. מקובל לחשב ולומר כי אורכה של שנת החמה הוא $365\frac{1}{4}$ יום, וזמן זה מתחלק לארבע "תקופות" (המקבילות לעונות השנה) שכל אחת מהן נמשכת 91 יום ושבע וחצי שעות. התקופות נתחמות על פי היום הקצר ביותר בשנה, היום הארוך ביותר בשנה וימי השוויון.

בכל יום אנו רואים כי השמש "מקיפה" את כדור הארץ; היא "עולה" במזרח ו"שוקעת" במערב, אולם היא אינה נמצאת בכל יום באותן נקודות בין צפון לדרום מה שמשיע על אורכי היום והלילה. החמה תחזור לאותה נקודה בין צפון לדרום רק כעבור שנת חמה שלמה, אולם כיוון שאורכה של שנת החמה אינו מחושב בימים שלמים, נמצא שכל שנת חמה מתחילה יום ושש שעות מאוחר יותר מן השנה הקודמת. השמש אמנם נמצאת באותה נקודה בין צפון לדרום כמו בשנה שעברה אך איננה נמצאת כבר באותה נקודה בין מזרח למערב.

"מחזור קטן" ו"מחזור גדול"

רק כעבור ארבע שנות חמה יתרחש "צירוף מושלם", דהיינו החמה "תעמוד" באותה נקודה בין צפון לדרום ובאותה נקודה בין מזרח למערב כפי שהיה לפני ארבע שנים בדיוק. השלמת מעגל זה נקראת בפי חז"ל "מחזור קטן". עם זה, לא בכל פעם בה נשלם המחזור הקטן יתרחש הדבר ברגע בו על פי המתואר בספר בראשית נבראו המאורות ונתלו בשמים: תחילת ליל ד' בשבוע. ובמילים אחרות: לא בכל פעם בו נשלם המחזור תתחיל תקופת ניסן (דהיינו ראשית שנת החמה) בתחילת ליל ד'. מצב זה מתרחש אחת לשבעה מחזורים קטנים; כל 28 שנות חמה, ונקרא "מחזור גדול"².

נמצא אפוא שאחת ל-28 שנה, מתחילה שנת החמה בתחילת הלילה של יום ד' בשבוע, ואז בבוקרו של אותו יום אנו יכולים לראות את החמה בדיוק באותו מקום בשמים שבו זרחה בבוקרו של היום הרביעי לבריאה ולכן מברכים באותו אירוע: "עושה מעשה בראשית".

¹ הנוסח הנהוג כיום הוא "ברוך עושה מעשה בראשית" שלא כמו הנוסח בש"ס, אולם אין כאן המקום להרחיב.

² נמצא שכדי לדעת אם שנה מסוימת היא שנת ברכת החמה, יש להחסיר 1 ממספר השנה ולחלק את התוצאה ב-28. אם התוצאה מתחלקת ללא שארית, הרי ששנה זו היא שנת ברכת החמה. למשל: $206=28 \times 7 + 18$ (5769-1).

חשוב לציין שתאריך הברכה לעולם אינו נקבע על פי הלוח העברי החודשי אלא הוא נקבע בתאריך לועזי. במאות ה-20 וה-21 תאריך הברכה הוא 8 באפריל בכל פעם, ובמאה ה-22 יהיה התאריך 9 באפריל.

הבעייתיות שבחישוב חמה בתקופתה – "תקופת שמואל" ולא "תקופת רב אדא".

החישוב שהבאנו לעיל מבוסס ונשען על שני נתונים שלכאורה מעוררים קושי. ההנחה העולה מן הדברים היא שהעולם נברא בניסן, כדעת רבי יהושע, והרי אנו קיבלנו את דעתו של רבי אליעזר, לפיה בתשרי נברא העולם.³ הנחה בעייתית נוספת היא שהקביעה ששנת החמה נמשכת בדיוק $365\frac{1}{4}$ יום נשענת על דעתו של האמורא שמואל,⁴ אולם למעשה אנו נוהגים לחשב את התקופה ואת שנת החמה לצורך מגוון נושאים הלכתיים אחרים על פי שיטת רב אדא הנחשבת מדויקת יותר. על פי שיטתו שנת החמה היא 365 ימים, 5 שעות, 997 חלקים ו-48 רגעים. נושאים רבים כמו שאילת טל ומטר בישראל ועיבור השנים בנויים בלוח העברי על פי שיטת רב אדא ולא על פי שיטת שמואל. לפנינו א"כ מצב בלתי מתקבל על הדעת, לפיו לעניין ברכת החמה אנו נוהגים על פי דעה שכלל לא נתקבלה להלכה.⁵

שאלה זו העסיקה רבות את הפוסקים ואת מפרשי התלמוד, ואכן היו שסברו שאם קיבלנו את שיטת רב אדא, הרי שאין לנו לברך את ברכת החמה כלל, או לפחות לא לאמרה בשם ובמלכות (ר' עקיבא איגר בגליון על שו"ע). פוסקים אחרים ניסו לתרץ את הקושי בדרכים שונות (עי' שו"ת משאת בנימין סימן קא). מבחינת ההשלכות ההלכתיות, תירוצו של התשב"ץ (חלק א, סימן קח) הוא החשוב מכולם, לדעתו. התשב"ץ טוען כי גם שמואל עצמו ידע שהחישוב שלו אינו מדויק, אלא בקירוב בלבד, ואעפ"י כן קבע את הדברים כפי שקבע משום הנוחות וכדי שיהיה תאריך קבוע לברכת החמה פעם בעשרים ושמונה שנים. מדברי התשב"ץ נוכח להסיק מסקנה חשובה שתהיה בעלת השלכות הלכתיות כדלהלן: ברכת החמה היא ברכת השבח אך אינה ברכת הראייה, שהרי גם שמואל מודה שהחמה אינה נמצאת במיקומה המדויק הנדרש לברכה.

פרטי הלכות

זמן הברכה: מדברי השו"ע (או"ח סימן רכט) משמע כי את הברכה יש לומר מיד עם הנץ החמה וכך כתב גם ה"מגן אברהם" על אתר. פוסקים אחרים (כגון: מהרי"ל, ליקוטים אות סט; משאת בנימין, שם) סוברים שהמנהג הוא לברך לאחר התפילה. מי שבירר שאלה זו לעומקה היה רבה של ירושלים הגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי, או"ח א, סימן קיט). לדעתו אין להקדים ברכה זו לפני התפילה, ויש להקפיד על המנהג הקיים. הסיבה שאין חיוב לברך ברגע שאדם רואה את החמה זורחת ביום זה היא כפי שהערנו לעיל; הברכה היא ברכת השבח ולא ברכת הראייה,⁶ ולכן יכול הוא לברך לאחר התפילה.

עד איזו שעה יש לברך? התשובה תלויה לכאורה בשאלה שהצגנו, אם מדובר ברכת הראייה או ברכת השבח. לסבורים שמדובר ברכת הראייה - יש לברך כל עוד החמה בתהליך של זריחה הנמשך על פי ההלכה רק עד השעה הזמנית השלישית מהנץ החמה (ביום זה הנץ החמה הוא ב-6.18) וכן פסק המגן אברהם (שם). פוסקים אחרים (כגון דגול מרבבה על אתר) סוברים כי אפשר לומר את הברכה עד חצות היום ואפשר שאפילו כל היום כולו, וברור שההנחה שלהם היא שזוהי ברכת השבח שאמנם נקבע לה זמן אחת לעשרים ושמונה שנה, אך אפשר לאמרה לאורך היום.

מנהגם של ישראל לברך את הברכה בקהל רב וברוב עם, ולהוסיף פרקי תהילים שונים, פסוקי תורה ונביאים ופיוטים שונים וכל קהילה תעשה כמנהגה וכפי שהורו לה רבניה.

האם נשים מברכות ברכת החמה? דיון מעניין התקיים בפוסקים בשאלה זו (עי' שו"ת חת"ס או"ח סימן נו; שו"ת שואל ומשיב, מהודרא ב חלק א סימן קסח). החת"ס אמנם מעיר כי הוא מודע למנהג הקיים שנשים אינן מברכות, אך כותב כי הטעם לכך כלל וכלל אינו נהיר לו. פוסקים אחרים כתבו כי אפשר שמקור הטעם במסופר בירמיהו כ"ד אודות הנשים שהיו מקטרות לשמש. מכל מקום מנהג הישוב הישן בירושלים הוא כי נשים מברכות ברכת החמה.

כסיכום אביא את אשר נאמר בקונטרס 'אור החמה' (נדפס בשו"ת רדב"ז או"ח סימן לא): א-להים שלח בני אדם עלי אדמה, למען הבט אל מפעלות ה' שמה, ולחזות מעשהו אשר ידיו יכוננו... ממוצא הדברים האלה תבינו ותשכילו עד כמה חביבה היא מצוה בשעתה, לברך ברכת החמה בתקופתה, וקו"י ה' יחליפו כ"ח שנה, להודות ולהלל לשוכן מעונה, בה בשעה שהשמש הגיע לאותה נקודה שהיתה בעת שהוקבעה ברקיע השמים במעשה בראשית.

³ עיינו בבלי ר"ה י"ב, בראשונים ובפוסקים על אתר.

⁴ עיינו בבלי עירובין נא ע"ב.

⁵ לפי שיטת רב אדא הצירוף הנדרש לברכת החמה אפשרי רק כל 260,000 שנה!

⁶ עי' שו"ת צל החכה חלק ה סימן כז.

הרב אורן דובדבני
המחלקה לתלמוד